

O úlohe čertov v rozprávkach

Jiří Stodola

6. júna 2020 ✚ Kultúra

Bohovia, anjeli a démoni

Na formovaní postavy čerta, ako ju poznáme z rozprávok, sa podieľali pravdepodobne dve tradície – pohanská a kresťanská. Náboženstvo starovekého Grécka a Ríma, ktorých kultúra silno ovplyvnila vývoj Európy, je polyteistické. Grécki bohovia, neskôr prijatí aj Rimanmi, nemajú atribúty, ktoré môžeme prirodzeným rozumom prisudzovať Bohu, ale sú to nadľudské bytosti vyznačujúce sa nesmrteľnosťou (ale nie večnosťou) a silou (ale nie všemohúcnosťou). Hypertrofované sú v nich vlastnosti telesné, prípadne rozumové, nie však morálne. Grécki bohovia sa vyznačujú rovnakými slabosťami ako ľudia, snáď ešte umocnenými tým, že sú bohovia.

Našli sa filozofovia, ktorí grécke náboženstvo odmietali už len z etických dôvodov. Varrus píše, že bohom sa pripisujú také činy, za ktoré by sa hanbil aj ten najopovrhnutiahodnejší človek, Seneca ich nazýva nečestnou spoločnosťou. Medzi ľuďmi a pohanskými bohmi nie je nekonečná priepasť ako medzi človekom a pravým Bohom, pohanskí bohovia sú síce mocní vládcovia, ktorým sa ľudia klaňajú a prinášajú obete, ale nie sú vládcami absolútnymi, keďže sú sami podradení neosobnému osudu. Preto nie je nemožné, že si bohovia vyhládnu ľudské dcéry, s ktorými následne obcujú.

Plodom lásky bohov a ľudí bývajú polobohovia alebo *Héroovia*, bytosti obdarované ako ľudskými (smrteľnosť), tak aj božskými vlastnosťami (obrovskou silou a statočnosťou). Okrem bohov a polobohov pozná grécka mytológia zvláštne tvory obývajúce prírodu a tiež rýdzo duchovné bytosti. Zhodne ich nazýva *daimónmi*.

O získavanie priazne bohov sa ľudia usilovali prostredníctvom obetí. Obete sa konali verejne aj súkromne, obetovali sa poľnohospodárske plodiny i zvieratá, víno aj olej. Mäso z obetovaných zvierat sa jedlo alebo pálilo. Popis pohanských obetí pripomína po technickej stránke starozákonné obety (keď si odmyslíme fakt, že zatiaľ čo v Grécku sa výnimočne konali ľudské obete, Starý zákon ich výslovne zakazuje). To, čím sa odlišujú obete vyvoleného ľudu od obetí pohanských, je ich vnútorný zmysel, ktorý je, vzhľadom na rozdiel medzi Bohom a pohanskými bohmi, značný.

Zatiaľ čo úcta k Bohu ako zvrchovanému pánovi všetkého je morálnou povinnosťou každého tvora, ktorý má rozum, úcta k pohanským bohom, ako o stupeň vyšším bytostiam, je vedená skôr utilitarizmom. Pred Božou tvárou sa neskryje nikto, pred tvárou rozhnevaného boha je možné nájsť útočisko u iného boha, ktorý prvého práve nechová v láske.

Boh, ktorý sa po telesnej stránke nápadne podobá čertom, je boh stád a lesov –Pan. Má ľudskú postavu, ale kopytá, bradu, uši a chvost capa. Je symbolom plodnosti a sexuálnej sily. Najčastejšie býval považovaný za syna boha Hermésa a nymfy Kallistó, ktorá ho po narodení pre jeho vzhľad pohodila. Túlal sa po lesoch v sprievode nýmf a prenasledoval zver. Miloval samotu, ukrýval sa v jaskyniach a na opustených miestach

a tým, ktorí ho rušili, naháňal krikom „panický“ strach. Medzi prírodnými démonmi nájdeme satyrov. Jednalo sa o nezbedných, roztopašných, ale aj zbabelých sprievodcov boha Dionýza. Vyznačovali sa mohutnými a neforemnými rukami a nohami, rozplasnutým nosom, ježatými vlasmi a konským alebo kozím chvostom. Boli zmyselní, mali radi radovánky a orgie.

Svätí otcovia videli v pohanských bohoch pokazené predstavy o anjeloch, ktoré pochádzali z prvého prazjavenia daného Adamovi. V zhode s Písmom však považujú pohanských bohov za zlých anjelov, teda za démonov. Nie je totiž možné, aby sa dobrí anjeli prejavovali ako oni. Nemohli by požadovať obete, pretože tie náležia iba pravému Bohu, ani hriešny kult.

Ako je to s dobrými a zlými anjelmi podľa cirkevnej náuky? Predovšetkým je nutné povedať, že anjeli sú tvorovia v hierarchii zastávajúci miesto za Pannou Máriou. Sú to tvorovia čisto duchovní, aj keď niektorí teológovia im pripisovali jemné telo. Ako duchovia nezaberajú žiadny priestor, sú nesmrteľní a majú rozum a slobodnú vôľu. Ich poznávacie schopnosti sú omnoho lepšie ako ľudské, aj keď majú rovnako svoje hranice. Podľa učenia Cirkvi Boh anjelov vybavil nielen prirodzenými schopnosťami, ale aj nadprirodzenou milosťou. Po stvorení ich stav nebol definitívny, ale boli podrobení skúške. Niektorí z nich sa rozhodli pre Boha a dosiahli slávy nebeskej, iní sa od Boha odvrátili, stratili posväcujúcu milosť a boli zavrnutí.

Dobří anjeli sú nápomocní Bohu v diele spásy. Je všeobecným presvedčením Cirkvi, že každý človek, kresťan či pohan, má svojho strážneho anjela, ktorého moc pozorujeme predovšetkým pri ochrane detí. Anjeli ochraňujú ľudí pred nebezpečenstvom tela aj duše, vzbudzujú v nich dobré myšlienky, prihovárajú sa u Boha za hriešnikov a tešia duše v očistci. Nemôžu pôsobiť na rozum a vôľu, pretože nad tými je človek pánom, ale môžu pôsobiť prostredníctvom zmyslov. Je rovnako nie príliš teologicky potvrdeným presvedčením, že svojich anjelov strážnych majú aj významné úrady, ako je pápežský alebo kráľovský, národy a krajiny. Patrónom svätej Cirkvi je Michal archanjel. Dobrých anjelov je nutné ctiť, vzývať a poslúchať ich vnuknutia, ktoré vždy sledujú naše dobro.

Anjeli, ktorí zhrešili, sú naveky zavrnutí. Ich miestom je peklo, z ktorého neexistuje vykúpenie, aj keď časť zlých anjelov prebýva na zemi, pokiaľ nepríde súdny deň. Zvláštne miesto medzi zavrnutými anjelmi má jeden, ktorý býva označovaný za zvodcu ostatných. Býva nazývaný diablom alebo Luciferom. Obvykle sa usudzuje, že hriechom anjelov bola pýcha, teda nezriadené zahľadenie sa do seba bez pamätania na toho, od ktorého to všetko majú. Podľa niektorých názorov sa diabol chcel vyrovnáť Bohu. Čím väčšia bola vznešenosť anjelov, tým horší bol ich pád. Vzhľadom k tomu, že anjeli mali väčšie poznanie ako ľudia a neboli zaťažení telesnou schránkou, ich hriech im Boh neodpustil. Zavrnutí anjeli zvädzajú ľudí k zlému. Diabol zviedol človeka k prvotnému hriechu a stále pôsobí spolu s ostatnými démonmi medzi ľuďmi.

Boh diabolské pokušenie dopúšťa z rôznych dôvodov – z trestu, že ich človek vyhľadáva, na skúšku alebo aj preto, aby zjavil svoju zvrchovanú moc. Diabol môže pokúšať len zvonku (napr. prostredníctvom zlých ľudí) alebo zvnútra – priamym pôsobením na nižšie zložky duše. Na rozum a vôľu pôsobiť nemôže, tie zostávajú slobodné. Niekedy získa nad človekom zvláštnu moc, ktorá sa nazýva posadnutím. Proti vplyvu démonov sú účinné kríže, posvätené predmety a žehnanie. Nad posadnutými Cirkev vykonáva exorcizmus. Dobrovoľné spojenie sa s diablom za účelom získania výhod sa nazýva čarodejníctvo. Typickým prejavom čarodejníctva bola činnosť pohanských veštiarní, ktoré, ako dosvedčujú pohanskí autori, po príchode Krista umŕkli.

Usudzujeme, že v rozprávkových postavách čertov môžeme pozorovať pohanské predstavy o bohoch, aj kresťanské o padlých anjeloch. Stretnutie pohanského boha s diablom v apokryfnom Nikodémovom evanjeliu akoby symbolizovalo stret dvoch kultúr – antickej a kresťanskej. Pred zostúpením Pána Ježiša do pekiel prichádza k vládcovi podsvetia Hádesovi diabol. Tvrdí mu, že prichádza niekto, kto sa vydával za Božieho Syna a prenasledoval jeho služobníkov, ale bol diablom skrz židov premožený, takže je zrejmé, že to je len človek. Hádes sa aj tak zľakne a žiada diabla, aby Pána Ježiša k nemu nevodil. Bojí sa, že mu odvedie všetkých mŕtvych. Behom ich rozhovoru prichádza Pán, vyslobodzuje všetkých mŕtvych, potom nechá spútať diabla a prikáže Hádesovi, aby ho držal v podsvetí až do druhého Pánovho príchodu.

Rovnako ako pohanskí daimóni, obývajú rozprávkoví čerti niektoré opustené miesta, pohybujú sa v blízkosti strmých skalných stien (Čertova skala) alebo sa usadzujú v polorozpadnutých mlynoch (Čertov mlyn). Sú obdarení telesnými atribútmi, ktoré nachádzame už pri pohanských božstvách, vyznačujú sa divokosťou, zmyselnosťou a škodoradosťou, podobne ako napr. boh Pan a satyrovia. Práve spojenie ľudského a zvieracieho je to, čo vyvoláva strach. Ťažko nájdeme dieťa, ktoré by sa nebálo čerta, aj keď je vychované s presvedčením, že čerti sú neškodné a smiešne figúrky, ktoré koniec-koncov vôbec neexistujú. Podobne je to s dospelými, bežná postava rozprávkového čerta u nich strach nevyvoláva, pretože sú dostatočne uistení, že niečo také ako čert existuje len v rozprávkach, kde sa správa úplne komicky.

Menej konvenčné spojenie zvieracích a ľudských rysov v postave umiestnenej do realistickejšieho (menej rozprávkového) prostredia však nechá len málokoho pokojným. Je to tým, že čert so svojimi atribútmi výborne stelesňuje odvrátenú stranu ľudstva. Ako by ukazoval, že v človeku nachádzame okrem jeho rozumovej stránky a vôle túžiacej po dobre (to symbolizuje ľudská podoba) tiež stránku pudovú – nezriadené vášne a túžby, ktoré môžu človeka úplne ovládnuť – túto stránku potom symbolizujú zvieracie rysy. Nechceme sa tým uchýľovať k Jungovej teórii, podľa ktorej je čert najčistejším spodobením archetypu Tieňa, teda odvrátenej strany človeka, ktorú sa človek snaží vytesniť a ktorá je externalizovaná práve v postave čerta. Nechceme čertov označiť za projekciu kolektívneho nevedomia. Podľa nás je rozprávkový čert niečo viac.

Je spodobením zla, zvodcu a zároveň nositeľom trestu. Takými nie sú grécki bohovia, Pan či satyrovia, aj keď, čo sa týka telesnej stránky, sú od rozprávkových čertov na nerozoznanie. Takýmito prestávajú byť čerti v moderných rozprávkach, ktorí sa stále viac začínajú podobať pohanským bohom alebo samotným ľuďom. Rozprávkový čert je postava formovaná kresťanskou vierou, aj keď sa do jej podoby premietli ľudové mýty. S útokmi na kresťanskú vieru sa postupne premieňajú aj predstavy o čertochoch. Postupne si na vybraných rozprávkach ukážeme zmeny, ktoré sa v chápaní roly čerta v rozprávke objavujú.

pokračovanie v II. časti:

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/o-ulohe-certov-v-rozpravkach/>